

Falsafa Va Ekologiya: Insoniyatning Tabiat Bilan Munosabati

Haqqulov Nabijon Qahramonovich

Samarqand Iqtisodiyot va servis instituti, Ijtimoiy fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi, falsafa doktori
(PhD)

nabijonhaqqulov83@gmail.com

Ro'ziqulov Abduqahhor Ixtiyor o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti Iqtisodiyot fakulteti talabasi

ahrorproduction@gmail.com

Annotatsiya: Bugungi kunda ekologik muammolar, iqlim o'zgarishi va tabiat resurslarining ortib borayotgan ekspluatatsiyasi tabiatga bo'lgan qarashlarimizni qayta ko'rib chiqishga undaydi. Ekologik etika, tabiatga nisbatan mas'uliyatli va barqaror munosabatni shakllantirishni taklif qilmoqda. Shu bois, ushbu maqola insoniyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilib, bu munosabatlarning kelajakka qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Falsafa, Ekologiya, Tabiat, Insoniyat, Iqlim o'zgarishi, Ekologik inqiroz, Ekologik barqarorlik, Barqaror rivojlanish, Ekologik etika, Axloqiy mas'uliyat, Bioetika, Tabiat bilan muvozanat.

Kirish (Introduction)

Falsafa va ekologiya o'rtasidagi bog'liqlik insoniyatning tabiat bilan qanday aloqada bo'lishi, uning dunyodagi o'rni va mas'uliyatini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Dastlab, falsafa insoniyatni tabiatdan ajratish orqali, uni faqat o'z manfaatlariga xizmat qiladigan bir obyekt sifatida ko'rgan. Biroq, so'nggi yillarda ekologik inqirozlarning avj olishi, iqlim o'zgarishi, va tabiiy resurslarning tugashi kabi muammolar, falsafiy qarashlarni qayta ko'rib chiqishga olib keldi. Falsafa, bu jarayonlarni tushunishda faqat aqliy yondashuvdan iborat bo'lib qolmay, balki ekologik mas'uliyat va tabiatga bo'lgan hurmatni shakllantirishda ham muhim o'rin tutadi [1;255]

Insoniyatning tabiatga nisbatan munosabati doimiy ravishda o'zgarib turadi. Avvalda, odamlar tabiatni dominatsiya qilish va uning resurslaridan maksimal darajada foydalanish maqsadida qarorlar qabul qilishgan. Biroq, tabiat bilan o'zaro muvozanatni yo'qotish, resurslarni haddan tashqari sarflash va ekologik tizimning buzilishi insoniyat uchun jiddiy tahdidlarga olib keldi. Falsafiy nuqtai nazardan bu o'zgarishlar insoniyatning axloqiy va ma'naviy mas'uliyatlarini qayta ko'rib chiqish zaruratini keltirib chiqardi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review)

O'zbekistonda insoniyatning tabiat bilan munosabati masalalari, ekologiyaning falsafiy muammolari, yoshlar ongida tabiatga nisbatan estetik munosabatni shakllantirish masalalarini bilan A.F.Fayzullayev, S.S.Sanginov, E.Xoshimova, X.Yu.Salomova, A.K.Berdimuratova, S.Mamashokirov, Z.Adilov, H.Djurakulov, Z.Yazdonov, M.Sattarov kabi olimlarning tadqiqotlarida atroflicha o'rganilib tahlil qilishgan. Jumladan, tadqiqotchi M.Sattarov urg'u berganidek; "...global ekologik tahdidni oldini olish, uning oqibatlarini bartaraf qilish obyektiv zaruriyat sifatida uning mustahkam ilmiy-nazariy, metodologik-konseptual asoslarini yaratishda ekologik ong va

madaniyat, xususan ekoestetikaning boshqa ijtimoiy ong shakllari bilan integrasiyalashish imkoniyatlarini zamonaviy uslubda falsafiy tahlil qilishni talab etmoqda” [2;5].

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Bugungi kunda ekologiya va falsafa o'rtasidagi bog'lanish, insoniyatning kelajagi uchun muhim masalalarni hal qilishda markaziy o'ringa ega. Tabiat va uning resurslariga bo'lgan munosabat, atrof-muhitni muhofaza qilish, ijtimoiy adolat va kelajak avlodlarga mas'uliyatni anglash kabi falsafiy tushunchalar ekologik etikaning asosi bo'lib qolmoqda. Shu tarzda, falsafa va ekologiya o'rtasidagi uyg'unlik insoniyatning tabiat bilan barqaror, mas'uliyatli va muvozanatli aloqada bo'lishi uchun zaruriy asos yaratadi.

Insoniyatning tabiat bilan o'zaro munosabati tarix davomida ko'plab o'zgarishlarga duch keldi. Dastlabki jamiyatlar tabiatga muhtoj bo'lib, uning resurslaridan hayot davomida zarur bo'lgan barcha narsalarni olishgan. Tabiat insonning kundalik ehtiyojlarini qondiradigan, uning hayotini qo'llab-quvvatlaydigan muhim manba bo'lib xizmat qilgan.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Qadimgi davrda insonlar tabiatni o'zaro aloqada va moslashgan holda, uni o'z manfaatlari uchun ishlatishgan. Shu bilan birga, tabiat bilan o'zaro munosabatlar har bir jamiyatda maxsus diniy va mifologik tasavvurlar bilan boyitilgan. Tabiatning muqaddasligi va uning kuchlari bilan insonlarning o'zaro aloqasi ko'plab qadimiy e'tiqodlarda aks etgan.

Qishloq xo'jaligi inqilobi insoniyat tarixidagi eng muhim burilishlardan biri bo'ldi. Bu davrda insonlar tabiatni faqat o'z hayotini qo'llab-quvvatlash uchun emas, balki uni o'zlarining ehtiyojlariga ko'ra shakllantirishga kirishdilar. Yerni ekishga, hayvonlarni boqishga va tabiiy resurslarni saqlab qolish orqali insonlar o'zlarining ijtimoiy tuzilmalarini rivojlantira boshladilar. Biroq, bu o'zgarishlar tabiatga yanada kuchliroq ta'sir ko'rsatdi va yerning tabiiy holatini o'zgartirishni boshladi.

XX asrning oxirlariga kelib, insoniyatning tabiatga bo'lgan munosabati yanada chuqurlashdi va murakkablashdi. Tabiatning ekspluatatsiyasi natijasida ekologik inqirozlar, masalan, iqlim o'zgarishi, resurslarning tugashi, tuproq eroziyasi va chiqindilarning to'planishi kabi masalalar yuzaga keldi. Shu bilan birga, bu muammolar insoniyatni tabiatga bo'lgan qarashini qayta ko'rib chiqishga majbur etdi. Ekologiya fanining rivojlanishi, yashil texnologiyalar va barqaror rivojlanish tamoyillari joriy qilinishi, tabiiy resurslardan samarali foydalanish bo'yicha yangi siyosatlar ishlab chiqilishi insoniyatning tabiat bilan muvozanatli munosabatini qayta tiklashga harakat qilmoqda.

Bugungi kunda insoniyat tabiatga bo'lgan munosabatini yanada yaxshilashga intilmoqda. Biroq, tabiatga bo'lgan ta'sirni minimallashtirish va tabiiy resurslardan samarali foydalanish juda murakkab vazifadir. Tabiatning holati nafaqat ekologik, balki ijtimoiy va iqtisodiy masalalar bilan ham chambarchas bog'liqdir. Insoniyatning tabiatga nisbatan mas'uliyatini oshirish va kelajak avlodlar uchun barqaror hayot sharoitlarini yaratish bugungi kunda eng dolzarb vazifalardan biridir.

Falsafa va ekologiyaning o'zaro bog'liqligi

Falsafa va ekologiya o'rtasidagi bog'liqlik insoniyatning tabiatga bo'lgan munosabatini chuqur tushunishga yordam beradigan ko'plab nazariy va amaliy konsepsiyalarni keltirib chiqaradi. Ushbu ikki soha bir-birini to'ldirgan holda, insonning atrof-muhitga bo'lgan mas'uliyatini, uning tabiat bilan qanday o'zaro aloqada bo'lishini va barqaror rivojlanish tamoyillarini aniqlashda muhim rol o'ynaydi.

Falsafaning asosiy maqsadi – dunyoni va undagi insonning o'rnini tushunish, axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy qadriyatlarini shakllantirishdir. Falsafiy qarashlar tabiat va insonning o'zaro bog'liqligini turli xil nuqtai nazardan ko'rib chiqadi. Masalan, antik falsafada tabiat va inson o'rtasidagi muvozanatni saqlashning ahamiyati katta edi. Aristotel, ayniqsa, "o'zgarish va tekislik" tamoyilini ishlab chiqqan va bu tabiat bilan insonning muvozanatini saqlashda muhimligini ta'kidlagan [3;329]

Keyinchalik, Zamonaviy falsafada insoniyatning tabiatga bo'lgan munosabati yanada chuqurlashdi. Fransuz faylasufi Rene Dekart, o'zining dualizm konsepsiyasida, tabiatni xomashyo va insonni esa tafakkur qilish qobiliyati bilan ajratib ko'rsatgan. Bu qarash, ayniqsa, sanoat inqilobi davrida tabiatning resurs sifatida ishlatilishini qo'llab-quvvatlagan, ammo bu yondoshuvning ekologik oqibatlarini vaqt o'tishi bilan aniq sezila boshladi.

XX asrda, ekologiya fani rivojlanishi bilan falsafiy yondoshuvlar ham tabiiy muhitni saqlashning ahamiyatiga to'xtaldi. Yuqori darajadagi etik masalalar, masalan, "yashil" falsafa, bioetik va ekologik etikaga oid fikrlar o'rganildi. Yashil falsafa atrof-muhitni himoya qilishning axloqiy mas'uliyatini insoniyatga yuklaydi va tabiatni faqat resurs sifatida emas, balki mustahkam yashash manbai va boshqa jonivorlar bilan birgalikda rivojlanish uchun zarur ekosistema sifatida ko'radi [4;395].

Ekologiya va falsafaning o'zaro bog'liqligi yana shundaki, ular tabiatni himoya qilish uchun ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu ikki soha birgalikda barqaror rivojlanish tamoyillarini ishlab chiqadi, atrof-muhitni saqlashga qaratilgan siyosatlarni ishlab chiqishga yordam beradi, insonning ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi va ekologik adolatni ta'minlashga intiladi.

Shunday qilib, falsafa va ekologiya o'rtasidagi bog'liqlik insoniyatning tabiatga bo'lgan munosabatini yanada yaxshilashga imkon beradi. Bu o'zaro aloqalar orqali, tabiat va uning resurslaridan foydalanishning axloqiy va ijtimoiy jihatlari to'g'risida chuqurroq fikr yuritish mumkin bo'ladi, bu esa ekologik barqarorlik va kelajak avlodlar uchun tabiiy resurslarni saqlab qolishning muhimligini ta'kidlaydi.

Ekologik inqiroz va axloqiy mas'uliyat

Ekologik inqiroz va axloqiy mas'uliyat o'rtasidagi bog'liqlik zamonaviy jamiyat uchun juda muhim. Insoniyat tabiat resurslaridan haddan tashqari foydalanib, ekologik muammolarni keltirib chiqardi, bu esa faqat atrof-muhitga emas, balki insonlarning o'z hayotiga ham salbiy ta'sir ko'rsatdi. Bunday sharoitda axloqiy mas'uliyat juda katta ahamiyat kasb etadi.

Ekologik inqirozning asosiy sabablari insonning tabiatga beparvoligi va tabiiy resurslarni qisqa muddatda maksimal darajada ishlatishga urinishidir. Sanoat rivojlanishi, resurslarning haddan tashqari iste'moli, chiqindilarni samarali boshqarmaslik kabi omillar, o'z navbatida, ekologik buzilishlarga, iqlim o'zgarishiga va biologik xilma-xillikning kamayishiga olib kelmoqda.

Axloqiy mas'uliyat — bu nafaqat atrof-muhitni saqlash, balki uning kelajagini o'ylab, kelajak avlodlarga tabiiy resurslarni saqlab qolishdir. Har bir insonning mas'uliyatli yondashuvi ekologik barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. Axloqiy qarashlar asosida insoniyat, tabiiy resurslarni boshqarishda adolatli va barqaror usullarni tanlashi kerak.

Barqaror rivojlanish, o'z navbatida, ekologik mas'uliyatni o'z ichiga oladi. Iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish jarayonida resurslarni oqilona ishlatish, atrof-muhitga zarar yetkazmaslik, shu bilan birga iqtisodiy farovonlikni ta'minlash talab etiladi. Bu, axloqiy mas'uliyatni o'z zimmasiga olish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Ekologik inqirozga qarshi kurashishda axloqiy mas'uliyatning o'rni muhim. Insoniyat tabiatni faqat o'z manfaatlarini uchun emas, balki butun tirik mavjudotlar uchun saqlashi kerak. Ekologik mas'uliyatni his etish va unga amal qilish, tabiatni tiklashga, resurslardan samarali foydalanishga va kelajak avlodlar uchun barqaror yashash sharoitlarini yaratishga imkon beradi.

Kelajakdagi istiqbollari va insoniyatning roli

Kelajakdagi istiqbollari va insoniyatning roli falsafa va ekologiya nuqtai nazaridan keng qamrovli muhokama talab qiladigan mavzudir. Hozirgi kunda biz kelajakdagi yutuqlarni ko'rish va istiqbollarni shakllantirish borasida ko'plab o'zgarishlarga duch kelmoqdamiz. Bu o'zgarishlarning asosida ilm-fan, texnologiyalar, iqtisodiyot va ijtimoiy tuzilmalarning rivojlanishi yotadi. Shuningdek, tabiat va ekologik barqarorlik masalalari ham muhim rol o'ynaydi.

Falsafaning kelajak haqidagi qarashlari, odatda insoniyatning mavjudligi, maqsadi va axloqiy mas'uliyati bilan bog'liqdir. Kelajakni ko'rib chiqishda, insoniyatning rivojlanishi faqat ilmiy-texnologik taraqqiyotda emas, balki uning axloqiy qarashlarida, ijtimoiy tuzilmasi va tabiatga bo'lgan munosabatida ham ko'rinishi kerak. Kelajakdagi istiqbollarni shakllantirishda faqat ilm-fan va texnologiya yutuqlarini hisobga olish yetarli emas, balki insoniyatning axloqiy mas'uliyatini, ekologik barqarorlikni va tabiiy resurslardan samarali foydalanish zaruratini ham yodda tutish lozim.

Ekologiya va falsafaning kesishgan nuqtasida kelajak istiqbollari va insoniyatning roli bir-biriga bog'liqdir. Tabiatga qarshi agresiv foydalanish, resurslarni isrofgarchilik bilan sarflash, va iqlim o'zgarishi kabi muammolar ekologik inqirozga olib kelishi mumkin. Shu sababli, insoniyatning kelajagi faqat barqaror rivojlanish, ekologik saqlash va ijtimoiy adolat prinsiplariga asoslangan holda amalga oshirilishi mumkin. Insoniyatning roli nafaqat texnologiyalarning rivojlanishida, balki ekologik tizimning barqarorligini saqlashda ham mavjud.

Kelajakda insoniyatning mas'uliyatini oshirish, ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirish, tabiiy resurslarni ehtiyotkorlik bilan ishlatish, va ijtimoiy adolatni ta'minlash zarur bo'ladi. Bularning barchasi falsafaning etik va ekologik aspektlari bilan chambarchas bog'liqdir. Falsafaning bu boradagi o'rni, kelajakni qurishda axloqiy mas'uliyatni anglash va unga muvofiq harakat qilishda bo'ladi. Shuning uchun, insoniyatning kelajagi ham ekologik, ham axloqiy mas'uliyatga asoslangan yondoshuvni talab qiladi.

Kelajakdagi istiqbollarni shakllantirishda falsafa va ekologiya o'rtasidagi bog'liqlik insoniyatning kelajakdagi hayoti, rivojlanishi va o'zgaruvchan muhitga moslashishini belgilovchi asosiy omil bo'lib qoladi. Insoniyatning roli faqat taraqqiyotda emas, balki kelajakni barqaror va xavfsiz qilishda ham o'z aksini topishi kerak.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

Insoniyatning tabiatga bo'lgan munosabati tarix davomida ko'plab o'zgarishlarga uchradi. Dastlabki davrlarda tabiat insonning hayotini qo'llab-quvvatlash uchun muhim manba bo'lsa, sanoat inqilobi va zamonaviy texnologiyalar bu munosabatni tubdan o'zgartirdi. Bugungi kunda ekologik inqirozlar va iqlim o'zgarishlari bizni tabiatga qarshi tajovuzkor yondashuvni qayta ko'rib chiqishga undaydi. Falsafaning bu boradagi roli, insoniyatning axloqiy mas'uliyatini anglab, tabiiy resurslardan samarali foydalanishga chaqirishda namoyon bo'ladi.

Kelajak istiqbollarini shakllantirishda nafaqat texnologik yutuqlar, balki ekologik barqarorlik va axloqiy mas'uliyatni e'tiborga olish zarur;

1. Barqaror rivojlanish tamoyillarini joriy etish: Insoniyatning kelajagi uchun ekologik barqarorlikni ta'minlashda barqaror rivojlanish tamoyillarini hayotimizga kiritish zarur. Yangi texnologiyalarni yaratishda ularning ekologik ta'sirini kamaytirish, yashil energiya manbalarini rivojlantirish, va chiqindilarni qayta ishlashni kengaytirish talab etiladi.
2. Ekologik ta'lim va ongni oshirish: Ekologik mas'uliyatni yuksaltirish va tabiiy resurslarga nisbatan ehtiyotkorlikni oshirish uchun barcha darajadagi ta'lim tizimida ekologiya fanlarini kuchaytirish kerak. Jamiyatda ekologik ongni oshirish, odamlarni tabiiy resurslarni saqlash va ularni samarali ishlatish bo'yicha mas'uliyatli qarorlar qabul qilishga undaydi.
3. Ijtimoiy adolatni ta'minlash: Kelajakni qurishda ijtimoiy adolat prinsiplarini hisobga olish zarur. Tabiiy resurslardan foydalanishda barqaror yondashuvni ta'minlash, resurslarga teng huquqni yaratish va ijtimoiy nohaqliklarni bartaraf etish kerak.
4. Innovatsiyalar va ekologik texnologiyalarni rivojlantirish: Zamonaviy texnologiyalarni rivojlantirishda ekologik nuqtai nazardan yondoshuvni kuchaytirish muhim. Bu innovatsiyalar orqali tabiatga ta'sirni kamaytirish, energetika va sanoat jarayonlarini yashil texnologiyalar asosida tashkil qilish lozim.
5. Davlatlararo hamkorlikni mustahkamlash: Global ekologik muammolarni hal qilishda davlatlararo hamkorlik va xalqaro tashkilotlarning faoliyatini kuchaytirish kerak. Iqlim

o'zgarishi va tabiiy resurslarning tugashi kabi masalalar jahon miqyosida yechimini topish uchun birgalikda harakat qilishni taqozo etadi [5;176].

Shunday qilib, kelajakdagi istiqbollarni shakllantirishda insoniyat nafaqat ilm-fan va texnologiyaning rivojlanishida, balki ekologik barqarorlikni saqlashda ham muhim rol o'ynaydi. Falsafaning etik yondashuvi, ijtimoiy mas'uliyatni oshirish, va tabiat bilan muvozanatli munosabatlarni ta'minlash insoniyatning kelajagi uchun asosiy omil bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. JONAS, Hans. The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age. – Chicago: University of Chicago Press, 1984. – 255 p.
2. Sattorov M. D. Yoshlar ongida tabiatga estetik munosabatni shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy masalalari. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Samarqand, 2023.-B.5.
3. ARISTOTEL. Nikomax axloqi / D. Ross tarjiması. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 329 b.
4. SINGER, Peter. Practical Ethics. – 2-nashr. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – 395 b.
5. KARIMOV, I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
6. Ризаев И. И., Хаккулов Н. К. Влияние цифровой культуры на неприкосновенность жизни человека в обществе //Оргкомитет. – 2023. – С. 342.
7. Усанов Р. Т., Хаккулов Н. К. ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ «НЕНАСИЛИЕ» //Экономика и социум. – 2024. – №. 6-2 (121). – С. 1406-1413.
8. Burkhanova M. B. Family education of a child: the past and present //European Scholar. – 2021.
9. KUYLIYEV T. EKOLOGIYA: TABIAT-JAMIYAT O'RTASIDAGI MUNOSABATLAMING ENG OPTIMAL YECHIMLARI //News of the NUUZ. – 2024. – T. 1. – №. 1.1. – С. 97-101.
10. Alikulov X., Naqqulov N. Q. Духовная зрелость и философское мышление зависимость развития //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 4. – С. 164-167.
11. Qahramonovich H. N. Worthy descendants of the Samarkandians: enlighteners jadids //World Bulletin of Social Sciences. – 2022. – T. 13. – С. 37-40.